

SURXON VOHASIDA URUSHDAN KEYINGI YILLARDA VILOYAT SANOATI

Bozorov Bekzod Shamsiddin o'g'li

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Tarix fakulteti talabasi Tel: +998932003472 e-pochta
bekzodbzorov202gmail.com*

Shodiyorov Abror Jo'ra o'g'li

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Tarix fakulteti talabasi Tel: +998996783998 e-pochta
shodiyorovabror55@gmail.com*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada urushdan keyingi yillarda Surxon vohasida sanoatni rivojlantirish, qishloq xo'jaligi, to'qimachilik, paxta yerlarini ko'paytirish borasidagi ishlar, yangi korxonalar va punktlarning ochilishi, paxtachilikka asosiy e'tibor berilishi to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *SSSR Xalq Komissarlari Soveti, Denov, Termiz, Uzun, Xayrabod, «Meteor75», XLM.*

Аннотация: *В данной статье приводятся сведения о развитии промышленности, сельского хозяйства, текстиля, расширении хлопковых посевов, открытии новых предприятий и пунктов, а также о главном внимании, уделяемом хлопководству в Сурханском оазисе в послевоенные годы.*

Ключевые слова: *Совет Народных Комиссаров СССР, Денов, Термез, Уzun, Хайрабад, «Метеор75», XLM.*

Annotation: *This article provides information on the development of industry, agriculture, textile, cotton land expansion, the opening of new enterprises and points, and the main attention paid to cotton growing in the Surkhan oasis in the years after the war.*

Keywords: *Soviet of People's Commissars of the USSR, Denov, Termiz, Uzun, Khayrabad, "Meteor75", XLM.*

Qishloq xo'jaligi: yangi yerlarni o'zlashtirish, yutuqlar va muammolar. Ijtimoiy muammolar, ularning sabablari. Madaniy hayot, yutuqlar va muammolar. Voha adabiy harakatchiligi. Ikkinchi jahon urushi tugagandan so'ng O'zbekistonda tinch davr talabiga binoan xalq xo'jaligini tiklash ishlari boshlandi. Butun iqtisodiyotni, shu jumladan, sanoatni qisqa vaqt ichida davr ehtiyojlarini qoniqtiruvchi mahsulotlar ishlab chiqarishga o'tkazish uchun avvalo bir qator yetakchi tarmoqlarning bir tomonlamaligini bartaraf etish zarur edi. O'zbekiston mexnatkashlari oldida turgan eng muhim vazifalardan biri qishloq xo'jaligi va u bilan bog'liq sanoat tarmoqlarini rivojlantirishdan iborat edi. Urush bevosita respublika hududida bo'lib o'tmagan bo'lsada, lekin juda katga zarar keltirdi, ayniqsa, paxtachilikka katta ziyon yetdi. Urush-yillarida, xususan, 1942-1943-yillarda respublika jamoa xo'jaliklarida paxta-maydoni 212 ming gektar yerga yoki 24 foizga, davlat xo'jaliklarida 15,1 ming gektar yerga yoki 33 foizga qisqarib ketdi⁶. Buning asosiy sababi paxta ekin-maydonlari o'rnida don ekinlari, qand lavlagi, kanop ekish bir necha barobar

⁶ D.T.Yakubova, Surxondaryo tarixi, Toshkent, 2022. B – 163.

ortganligi edi. Xuddi shu manzarani Surxondaryo viloyati misolida ham ko'rishimiz mumkin.

Agar 1941-yilda viloyat bo'yicha 104 ming gektar yerga don ekilgan bo'lsa, 1943-yilda bu raqam 165 ming gektar yerni tashkil etdi. Viloyatda 1941-yilda 70000 tonna paxta hosili olinib, gektariga 17,1 sentnerni tashkil etgan bo'lsa, 1945-yilda 43 ming tonna paxta yetishtirilib, gektariga boryo'g'i 10 sentnerni tashkil etdi, xolos⁷. Paxta hosilining kamayishi paxta xom ashyosi hisobiga ishlaydigan paxta tozalash, yog'moy, to'qimachilik korxonalari ishiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Respublika qishloq xo'jaligining yetakchi tarmog'i bo'lgan paxtachilikni qayta tiklash va yanada kjsaltirish O'zbekiston mehnatkashlarining eng muhim vazifasi bo'lib qoldi. Paxta ekiladigan maydonlarni to'la ravishda qayta tiklash, paxta hosildorligini keskin ravishda ko'tarish, seleksiya va urug'chilikni yaxshilash zarur edi. Shu maqsadda 1945-yil 14-iyunda sobiq VKP (b) Markaziy Komiteti va SSSR Xalq Komissarlari Soveti «O'zbekistonda paxtachilikni qayta tiklash va yanada rivojlantirish choralari to'g'risida», 1946-yil 2-fevralda esa «19461953-yillar davrida O'zbekistonda paxtachilikni qayta tiklash va yanada yuksaltirish Asosiy savollari va tadbirlari tug'risida» maxsus qarorlar qabul qildi⁸. Paxtachilikka alohida e'tibor berilishi uni qayta ishlovchi sanoat tarmokdari rivojida keng imkoniyatlar ochdi. 1946-yil-oktabr oyida viloyat partiya komiteti plenumida 19461950-yillarda Surxondaryo viloyati xalq xo'jaligini tiklash va rivojlantirishning besh-yillik Asosiy savollari qabul qilindi. Besh-yillik Asosiy savollarda paxtachilik sanoatini rivojlantirishga alohida e'tibor berildi, ya'ni 1950-yilda viloyatda paxta yetishtirishni 34,7 ming tonnaga, urushdan oldingi davrga nisbatan 54,2 foizga o'stirish ko'zda tutildi. Shu sababli viloyatda paxta zavodlari va yog' zavodi ishini qayta qurish, ularni zamonaviy texnikalar bilan jihozlash Asosiy savollarlashtirildi. Urushdan keyingi-yillarda paxta sanoatining eng muhim komponentlaridan biri sanalgan paxta tozalash zavodlarining texnik quvvatini oshirishga alohida e'tibor qaratildi.

Paxtachilikka e'tiborning kuchaytirilishi tufayli Surxondaryo paxta tozalash trestiga qarashli 3 paxta tozalash zavodiga quyqdagi miqdorda kapital mablag' sarflandi: Mana shu ajratilgan mablag'lar xisobiga yangi paxta tozalash zavoddari qurish ishlari ham boshlandi. Xususan, 1947-yildan boshlab Sho'rchi paxta tozalash zavodi qurilishi boshlandi, bu korxonaga qurilishiga 5 mln so'm miqsorida kapital mablag' ajratildi. Ammo viloyat iqtisodiyoti uchun katta foyda beruvchi bu korxonaga qurilishiga yaxshi e'tibor berilmadi, ajratilgan mablag'lar yetarli darajada o'zlashtirilmadi, buning natijasida katta miqsordagi mablag' behuda sarflandi. Buning sababi viloyatdagi ko'plab paxta tozalash zavodlarining xom ashyo yetkazib beruvchi tumanlardan uzoqqa joylashganligi edi. Masalan, Termiz paxta tozalash zavodi Termiz va Sho'rchi tumanlarida yetishtirylgan paxtani qayta ishlaydi. Korxonaning Jarqo'rg'on paxta tozalash punkti 65 km, Surxon 80 km, qumqo'rg'on 110 km uzokdikda joylashgan. Paxtani keltirish asosan temir yo'l transporti orqali amalga oshirildi, buning uchun 5718 temir yo'l vagoni jalb qilindi. Sho'rchi paxta tozalash zavodi qurilishi esa 1961-yilga kelib nihoyasiga yetdi⁹. Bu davrgacha qanchadanqancha mablag' behuda sarflangani yuqorida keltirilgan misolimizdan ayon. Urushdan keyingi-yillarda viloyatning

⁷ O'sha joyda. B – 163.

⁸ D.T.Yakubova, Surxondaryo tarixi, Toshkent, 2022. B – 164-165.

⁹ D.T.Yakubova, Surxondaryo tarixi, Toshkent, 2022. B – 165

shimoliy tumanlarida paxta yetishtirishning ko'payib borishi yangi paxta tozalash zavodi qurilishini taqozo qildi. Shu sababli 50-yillarda Uzunda paxta tozalash zavodi qurilishi Asosiy savollarlashtirildi. 1950-yilda bu korxonada 197 ming so'mlik qurilishmontaj ishlari bajarilishi kerak edi, ammo bu mablag'ning 4 foizigina o'zlashtirildi, xolos. Xuddi shu davrda Sho'rchi va Jarqo'rg'on paxta tayyorlash punktlari qurilishi ham jadal usulda olib borildi. 50yillarning ikkinchi yarmida viloyatning shimoliy tumanlarida paxta yetishtirish-yildanyilga oshib borishi sababli bu tumanlarning paxtasini qayta ishlayotgan Denov va Xayrobod paxta tozalash zavodlarining quvvati yetishmayotganligi ochiq sezila boshlandi. Shu sababli viloyatdagi beshinchi Uzun paxta tozalash zavodini qurib foydalanishga topshirish birinchi darajali vazifa sifatida qaraldi, 1957- yilda bu zavod foydalanishga topshirildi. 1960-yilda viloyatning shimoliy tumanlarida 148,3 ming tonna paxta yetishtirildi.

Denov, Xayrobod, Uzun paxta tozalash zavodlari yetishtirilgan paxtaning 134,7 ming tonnasini qayta ishladi. Umuman, aytish mumkinki, 1946-1960-yillarda Surxondaryoda yangi paxta tozalash zavodlari bunyod etildi¹⁰. Lekin 1960-yilga kelib viloyatda 5 ta paxta tozalash zavodi faoliyat yuritib, ular tomonidan 135,6 ming tonna paxta tolasi ishlab chiqarilgan bo'lsada, viloyat iqtisodiyotini, aholining turmush darajasini yaxshilashga unchalik ham ko'p ijobiy ta'sir ko'rsata olmadi, chunki yetishtirilgan paxta tolasi, lint, momiq tayyor mahsulot holatiga keltirilishi uchun Rossiyaning markaziy shaharlaridagi to'qimachilik fabrikalariga, shuningdek, Germaniya, Bolgariya, Chexoslovakiya, Fransiya kabi davlatlarga yuborilgan. Yangi paxta tozalash zavodlarining ishga tushishi, albatta, viloyat iqtisodiyoti rivojida o'ziga xos ijobiy rol o'ynagan, bu shubhasiz. Yuqorvda ta'kidlaganimizdek, ajratilgan mablag'lar faqat yangi paxta zavodlari qurishshiga emas, balki mavjud paxta tozalash zavodlarini rekonstruksiya qilishga ham qaratilgan. Viloyatning eng keksa sanoat korxonasi sanalgan Termiz paxta tozalash zavodi 1946- yilda yana yangi jihozlar bilan qurollana boshladi¹¹. Korxonani yangi texnika bilan jihozlash davom ettirilib, 1948-yilda bahosi 13345,20 so'mlik ventilator, 19535 so'mlik hovuz, 18665 so'mlik «Lenines» nomli lentali transportyor ishga tushirildi. Zavodda amalga oshirilgan ishlar, albatta, o'z natijasini berdi va 1949-yilda zavod jamoasi Asosiy savollardagi 8820 tonna tola o'rniga 9675,7 tonna tola ishlab chiqarib, Asosiy savollarni 103,7 foizga uddaladi, Asosiy savollardan tashqari 855,7 tonna tola ishlab chiqardi.

1946–1950-yillar ichida Denov, Sherobod, Hazarbog' paxta tozalash zavodlari ham qayta ta'mirlanib, yangi zamonaviy jihozlar bilan qurollantiriddi. Denov paxta tozalash zavodiga 590 ot kuchiga teng bo'lgan «Bolduin» markali dizel, generator, elektromotorlar, eski «TEM» markali linterlar o'rniga yangi «XLM» markali linterlar, besh barabanli tozalagich va chigitni uzatuvchi transportyorlar o'rnatildi. Urushdan keyingi-yillarda Sherobod paxta tozalash zavodining quvvatini oshirish viloyat xo'jalik rahbarlarining diqqat markazida bo'ldi. Korxonani zamonaviy texnika va texnologiya bilan jihozlash ishlariga birgina 1949- yilda 18 ming so'm mablag' ajratildi. Mana shu mablag'lar hisobiga korxonada chigitni uzatish mexanizatsiyalashtirildi, gidravlik press, besh barabanli

¹⁰ D.T.Yakubova, Surxondaryo tarixi, Toshkent, 2022. B – 165

¹¹ O'sha joyda. B – 165.

tozalashch o'rnatildi. Lekin shuni ham ta'kidlash kerakki, Asosiy savollarda ko'zda tutilgan barcha ishlar turli sabablarga ko'ra amalga oshmadi. Masalan, Termiz paxta tozalash zavodida «Meteor75» markali dvigatel, 2 dona «XLM» markali momiq ajratgich, 1000 tonna paxta hosili sig'adigan ombor, presslar uchun elektromotorlar, Denov paxta tozalash zavodida laboratoriya, estakado, tosh ushlovchi, tok beruvchi dvigatellar, Sherobod paxta tozalash zavodida energiya beruvchi dvigatel, momiq tozalagich uskunalari o'rnatilmadi. Albatga, bu ishlarning bajarilmaganligi korxonalarining normal sur'atda ishlashiga salbiy ta'sir qo'rsatdi. Shu-yillar davomida Denov paxta tozalash zavodining elektr tokiga bo'lgan talabi, Sherobod paxta tozalash zavodining esa mexanizatsiyalash talabi qondirilmadi. Ma'lum bir kamchiliklarga yo'l qo'yilgan bo'lishiga qaramasdan, 1946-1950-yillarda Surxondaryo paxta tozalash trestida ba'zi bir ishlar amalga oshirildiki, buni biz inkor eta olmaymiz. Birinchi navbatda paxta tozalash zavodlarining texnik jihozlanish darajasi yaxshilanib bordi: Paxta tozalash korxonalarining zamonaviy texnika va texnologiya bilan jihozlanishi ko'proq mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatini yaratdi: bo'lib, har ming kishi hisobiga tug'ilish 43,1% dan 41,5% ga tushib qoldi. Viloyatda ishga qobiliyatli yoshlar-yil hisobiga 18 ming kishiga ko'payib bordi. Aholining 58 ming kishisi ishlab chiqarishdan ajralgan holda turli sohalarda ta'lim oldi. 1989-yilda viloyatda 127 ming kishi mehnatga qobiliyatli holda ish yo'qligidan ishlamadi¹².

Sobiq SSSR hukmronligi-yillarida viloyat sanoati asosan bir tomonlama rivojlandi. Viloyatda sanoat korxonalarini qurish nihoyatda sust amalga oshirildi. qurilgan sanoat korxonalarini ham asosan xom ashyoga dastlabki ishlov berishga ixtisoslashgan edi. qolaversa mustabid tuzumning noto'g'ri iqtisodiy siyosati oqibatida butun respublikada paxta yakkahokimligining o'rnatilishi viloyat xalq xo'jaligini ham chetlab o'tmadi. Natijada Surxondaryo viloyati ham agrar tizimga ixtisoslashtiriddi. Aholini qo'shimcha ishchi o'rinlari bilan ta'minlash, sanoat korxonalarini barpo etish borasida bildirilgan taklif va mulohazalar e'tiborsiz qoldirildi. Shunga qaramasdan vohaning fidoyi insonlari viloyat sanoat korxonalarini sonini ko'paytirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish borasida tinimsiz harakat qilib, viloyat sanoati yuksalishiga o'zlarining munosib ulushlarini qo'shdilar.

Xulosa. Demak umumiy xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joiz bo'ladiki, o'tgan asrning 1925-1941 yillarida Surxon vohasida ta'lim to'g'risidagi ziddiyatli jarayonlar ko'p hollarda mahalliy aholiga aziyatlar keltirib chiqargan. O'sha yillarda sho'ro hokimiyati uchun Surxon vohasida siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy mavqeyini mustahkamlash davri bo'ldi, desak xato qilmagan bo'lamiz. Sho'ro hokimiyati o'rnatilganidan keyin ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida o'zining mafkuraviy ta'sirini o'tkazib bordi. Ayniqsa, bu jarayon kishilar ongini o'zgartirishda muhim omil bo'lib hisoblanadigan ta'lim, ilm-fan va madaniyatda jiddiy tus oldi. Bu hol butun Surxon vohasini qamrab olgan edi, mana shunday bir og'ir davrda xalqning ma'rifatga, fanga va milliy madaniyatga bo'lgan intilishi hukmron kuchlar tamonidan yo'qqa chiqarila boshlandi. Olib borilayotgan ishlar natijasi siyosiy manfaatlar yo'liga burildi natijada mavjud milliy ziyolilarni yo'q qilish va xalqning "savodxonlik" darajasini o'stirish orqali o'zlarining yangi ziyoli kadrlarini shakllantirish hamda

¹² D.T.Yakubova, Surxondaryo tarixi, Toshkent, 2022. B – 166

byurokratik boshqaruv tizimni mustaxkamlashni ta'minlashdan iborat bo'lgan. Surxon vohasida ta'lim to'g'risidagi ziddiyatli jarayonlar ko'p hollarda aholiga anchagina aziyatlar keltirib chiqargan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. D.T.Yakubova, Surxondaryo tarixi, Toshkent, 2022. 163-187 b.
2. Сурхондарё вилояти давлат архиви, Жарқўрғон туман бўлими, 20-жамғарма 1-рўйхат, 214-иш, 98-варақ.
3. Турсунов С, Рашидов Қ Бойсун. – Тошкент, Академнашр, 2011. 172-173 б.
4. Илғор Сурхон учун. – 1939. – 4 ноябр.
5. Правда Востока. – 1936. – 10 декабр.
6. И.Т.Ботиров Сурхондарё ўлкашунослик музейи тарихи. – Тошкент: Фан, 20011. 67 б. 77
7. Сурхон тонги. – 2011. – 26 май